

Tenkrit, Tashih, Takdir: ‘Paris’te Bir Türk’ Romanından Hareketle Ahmet Mithat’ın Oryantalizme Bakışı

Criticism, Correction, Appreciation: Orientalism and Orientalists in ‘Paris’te Bir Türk’ By
Ahmet Mithat Efendi

Mehmet DOĞAN*

Öz

Dünyayı hayali bir çizgiyle Doğu ve Batı şeklinde ikiye ayıran oryantalizm, Batı-dışı tüm toplumları tek tipleştirerek ihtiyaçları doğrultusunda ötekileştirir. Avrupamerkezci bir söylem üzerine inşa edilen oryantalizm, özcü bir yaklaşımla Doğu ile Batı arasında ontolojik ve epistemolojik bir farklılık olduğunu vurgularken bu ayrımın “alt-üst” ilişkisi içinde hiyerarşik bir yapı arz ettiğini savunur. Tanzimat döneminin önemli gazeteci, yazar ve düşünürlerinden Ahmet Mithat Efendi, döneminin en hayati meselelerinden “Doğu-Batı” ikilemi üzerine yoğun bir zihnî çaba harcar. Oryantalizmin ürettiği “Doğu” imajını ve Oryantalistlerin inşa ettiği “Doğulu” tipolojiyi bir yandan eleştirirken, diğer yandan ideal bir Osmanlı/Türk/Müslüman kimliğinin çerçevesini çizmeye çalışır. Romanlarında kurguladığı tipler sadece söylemsel düzlemde değil; karakter, tavır ve düşünceleriyle de oryantalistler tarafından Batılı kolektif muhayyilede oluşturulan imajı yıkmak için varlık gösterirler. *Paris’te Bir Türk* romanında Doğu’yu ve Batı’yı iyi bilen idealleştirilmiş bir kahraman olan Nasuh’un iki misyonla Paris’e yolculuğu konu edinilir. Nasuh’un ilk misyonu Avrupa’daki gelişmeleri yakından tanımak ve buradaki gelişmeleri Osmanlılara tanıtmaktır. İkincisi ise Avrupalıların kolektif şuurunda yer edinen “Doğulu/Osmanlı” imajını yıkmaktır. Bu makalede Nasuh’un ikinci misyonundan hareketle oryantalizme yaklaşımı ve oryantalistlerle girdiği polemikleri üzerinde durulacaktır. Çalışma, *Paris’te Bir Türk* romanı üzerinden yazarın oryantalizm ve oryantalistlere bakışının tek yönlü olmayıp “tenkrit, tashih ve takdir” şeklinde üç başlıkta değerlendirilebileceği üzerinde temellenmiştir.

Anahtar sözcükler: Ahmet Mithat, oryantalizm, oryantalistler, *Paris’te Bir Türk*.

Abstract

Ahmet Mithat Efendi, one of the important journalists, writers and thinkers of the Tanzimat period, spent intense mental effort on the “East-West” dilemma, one of the most vital issues of his period. While he criticizes the “East” image produced by Orientalism and the “Eastern” typology built by Orientalists, he also tries to draw the framework of an ideal Ottoman/Turkish/Muslim identity. The types he fictionalizes in his novels are not only on a discursive level; With their character, attitude and thoughts, they exist to destroy the image created by orientalists in the Western collective imagination. Nasuh’s first mission is to get to know the developments in Europe closely and to introduce the developments there to the Ottomans. The second is to destroy the “Eastern/Ottoman” image that has a place in the

* Dr., Milli Eğitim Bakanlığı, E-posta: me.dogan02@gmail.com, ORCID: 0000-0002-6336-2389

◇ Alan Editörü / Field Editor: Hayrunisa TOPÇU

collective consciousness of Europeans. This article will focus on Nasuh's approach to orientalism, based on his second mission. The study is based on the fact that the author's view of orientalism and orientalists through the novel A Turk in Paris is not one-sided but can be evaluated under three headings as “criticism, correction and appreciation”.

Keywords: Ahmet Mithat, orientalism, orientalists, *Paris'te Bir Türk*.

Giriş

Oryantalizmin tarihi Haçlı Seferlerine kadar götürülebilmekle birlikte, ancak 19. yüzyılda Avrupa'nın kendini merkezde konumlandırması,¹ koloniler kurması² ve bu süreçte ortaya çıkan ihtiyaçlarını karşılayacak disiplinlere duyduğu gereksinim³ nedeniyle kurumsal bir yapı hâline gelir. Batılı devletlerin bu süreçteki gereksinimlerini karşılamak üzere ortaya çıkan disiplinler Avrupa-merkezci bir söylemle inşa edildiklerinden özcu bir yaklaşımla ontolojik ve epistemolojik farklılığa dayalı olarak dünyayı hayali bir çizgiyle “Doğu” ve “Batı” olmak üzere ikiye ayırır; üstelik bu ayırım “alt-üst” ilişkisi içinde hiyerarşik bir farklılık şeklinde değerlendirilir. Avrupa'nın “ben” inşasında “öteki” vazifesini gören toplumlar “Avrupalı olmayan – Batı-dışı”⁴ şeklinde tek tipleştirilir, genelleştirilerek olumsuz imajlarla “temsil” edilir. Kendilerini, düşünen “özne”, inceledikleri toplumları ise üzerine düşünülen “nesne” biçiminde yaptıkları değerlendirmelerde⁵ diğer toplumların kültür, inanç ve medeniyetleriyle kendilerini “temsil” etmelerine müsaade edilmez, kendinden başka kimseye söz hakkı tanımaz. Bu yönüyle oryantalizm, Avrupalı olmayan toplumları “kendilerini temsil edemeyenler”⁶ kategorisinde değerlendirir; bu yaftalama sömürgeciliğin meşrulaştırılmasına hizmet eder.⁷

¹ Martin Bernal, *Kara Atena* adlı eserinde Avrupa-merkezci söylemin 19. yüzyıldan öncesine dayanmadığını, 19. yüzyılda önemli bir paradigma değişikliğiyle Avrupa tarihinin geriye dönük olarak inşa edildiğini ifade eder (Bernal, 1998, s. 26-27).

² Edward Said'in verdiği bilgiye göre 1815 ile 1914 yılları arasında Avrupa'nın fiili işgal alanları %35'ten %85'e çıkmıştır (Said, 1998, s. 65).

³ Sadece sosyal bilimlerin ortaya çıktığı zaman ve zemin göz önünde bulundurulduğunda bile duyulan ihtiyacın niteliği anlaşılır. Wallerstein öncülüğünde toplanan ve sosyal bilimlerin tartışıldığı komisyonda dikkat çekildiği üzere, sosyal bilimlerin birçok disiplini Avrupa'nın dünya sistemine hükmettiği bir dönemde inşa edilir ve konu seçimi, teorisi, metodolojisi ve epistemolojisiyle bu sisteme hizmet eder. “Sosyal bilimlerin kurumsallaşma süreci, Avrupa'nın sonunda dünyanın geri kalanı üzerinde egemenliğini kesin olarak kurduğu tarihlerde gerçekleşiyordu” (Wallerstein, 2003, s. 33).

⁴ Oryantalist söylem “Doğu-Batı” düalitesine dayanır. Bu düalist söylemde Doğu, coğrafi bir anlamdan ziyade “semantik” bir müdahaleyle “Batı” olmayan her toplumu içeren bir anlam genişlemesi geçirmiştir (Arlı, 2018, s. 34).

⁵ Descartes'le birlikte Avrupa'da yükselişe geçen Kartezyen felsefenin düalist kategorisi oryantalist söylemin merkezinde yer alır. Descartes'in Avrupalı bilince getirdiği Kartezyen düşüncenin merkezinde “bilgi güçtür, insan bildiğine hükmeder” anlayışı bulunur. Dolayısıyla nesnelerin söylemsel kuruluşları sadece zihinsel bir inşa değil, aynı zamanda hegemonik bir kuruluştur.

⁶ Edward Said'in paradigma yıkıcı eseri *Şarkiyatçılık*'ta tartıştığı başlıklardan biri de “temsil” sorunudur. Hatta Said, oryantalizmin üç kavram çerçevesinde oluştuğunu ifade eder: “Temsil, metin ve entelektüelin rolü” (Alpyağıl, 2002, s. 220). Doğu kendini temsil edemediğinden Batı, Doğu adına bu işi üstlenir. Marx'ın meşhur ifadesiyle “onlar kendilerini temsil edemezler, temsil edilmeleri gerekir” (Bulut, 2012, s. 38).

⁷ Avrupamerkezci söylemin sömürgeciliği nasıl meşrulaştırdığına dair Marks'ın şu sözleri örnek gösterilebilir. “İngiltere'nin Hindistan'da yerine getirilecek iki görevi vardır. Biri yıkıcı diğeri yapıcı... Yaşlı Asya toplumunu ortadan kaldırmak ve onun yerine Avrupa toplumunun temel kurallarını getirmek” (Said, 1998, s. 217). Marks'ın İngiliz emperyalizminin Hindistan'daki uygulamaları konusundaki bu yorumundan hareketle Bryan Turner, “Marks ve Engels'in Orta Doğu toplumlarıyla ilgili olarak söyledikleri, gözlemlerinin çoğunlukla sömürgeciliğin haklı çıkarılması olarak yorumlanması nedeniyle, Marksistler için ideolojik bir utanma kaynağı oluşturmuştur” (Turner, 1984, s. 12) değerlendirmesinde bulunur.

Oryantalizmin Avrupalı olmayana söz hakkı tanımayan tavrı,⁸ Doğu olarak işaretlenen toplumların aydınları arasında oryantalizmin çizdiği “Doğu” imajına ve “Doğu”ya atfedilen çoğu zaman hayali, egzotik, yakıştırma iddialarına yönelik eleştirilerin yapılmasının ve karşı söylemin ortaya çıkışının en başat nedenini oluşturur.⁹ Oryantalizmin çizdiği bu tablo karşısında eleştirel tavrıyla öne çıkan erken dönem yazarlarından biri Ahmet Mithat Efendi’dir. Oryantalistlerin iddialarına yönelik cevabî mahiyette yazdığı eserler¹⁰ dikkate alındığında oryantalizm literatürünü yakından takip ettiği anlaşılan Ahmet Mithat Efendi, sadece müdafaa ve reddiye türlerindeki eserlerinde değil romanlarında da oryantalistlerin itham ve iddiaları karşısında mensup olduğu toplumun ve medeniyetin değerlerini savunur. Bu anlamda Ahmet Mithat Efendi “maddeci düşünce karşısında Tanzimat aydınının sanılanın aksine Batı’dan gelen teoriğe koşulsuz bir kabul içinde olmadığını öncü tepkisidir” (Polat, 2016, s. 855).¹¹ Nitekim 1889’da Stockholm’de düzenlenen Oryantalizm Kongresi’ne Ahmet Mithat Efendi’nin delege olarak seçilmesi,¹² konu hakkındaki birikimini tescil eden önemli bir gösterge olduğu gibi tutumu, yazıları ve konuşmalarıyla oryantalizm karşısında bir “karşı-direnç” niteliğinin de aynasıdır.¹³

1889 yılında düzenlenen Sekizinci Müsteşrikîn Kongresi’ne II. Abdülhamid tarafından gönderilen Ahmet Mithat Efendi, Avrupa’da geçirdiği üç aylık dönemi ayrıntılarıyla *Avrupa’da Bir Cevelan* adındaki seyahatnamesinde anlatır.¹⁴ Şüphesiz bu tecrübe Ahmet Mithat Efendi’nin oryantalizme ve oryantalistlere bakışında önemli değişimlere yol açmıştır.¹⁵ Oryantalist kongrelerinin konumuz açısından bize gösterdiği tablo; oryantalist çalışmaların yalnızca bir milletin altından kalkamayacağı kadar çok boyutlu ve bu nedenle Avrupa milletlerinin ortak çalışması olduğudur. Bu anlamda güç birliği ve fikir alışverişi önemsenir (Polat,

⁸ Oryantalizmin Doğu’ya söz hakkı vermeyen tavrı, düzenlenen Oryantalist kongrelerinde netlikle müşahede edilebilir. Oryantalistler Kongreleri hakkında detaylı bir çalışma kaleme alan Birgül Koçak, kongre için Avrupa dışından gelen davetlerin uzun bir süre reddedildiğini ifade eder (Koçak, 2012, s. 34).

⁹ Avrupa-merkezci söylem karşısında İslam dünyasında 19. yüzyıldan itibaren bir karşıt söylem gelişmeye başlar. (Alatas, 2016, s. 78) Karşıt söylem anlamında oksidentalizmin ortaya çıkmasında Batı’nın kendini özne, kendi olmayanı ise nesne olarak gören epistemik anlayışının ve bilgiden kaynaklı kibrinin etkili olduğu açıktır (Ak, 2006, s. 253).

¹⁰ Ahmet Mithat, oryantalizme karşı duyarlı olan yazarlardan biridir. Misyoner ve oryantalistlere karşı *Nizâ-ı İlm ü Din* ve *Müdafaa* gibi “reddiye ve müdafaa tarzı eserler kaleme almasının yanında edebî eserlerinde de örtük biçimde bu ithamlara karşı tavrı sergilemiştir. Necmettin Turinay’ın ifadesiyle ‘Şarkiyatçıların yaptığı yayınlara ve misyonerlik faaliyetlerine karşı erken uyanmış bir Osmanlı şuru’ olarak belirlemiştir” (Eskin, 2018, s. 6). Ahmet Mithat Efendi’nin eserleri “bilgi çekirdeğini kendi uygarlık dinamiklerine yaslayan ve fikir meselelerine müdafaa ve muhafaza eksenli bakabilen” metinlerdir” (Polat, 2016, s. 851).

¹¹ Tanzimat aydınlarının Batı’dan gelen teoriğe koşulsuz bir kabul içinde olmadığına Namık Kemal’in ünlü oryantalist Renan’ın “İslam terakkiye engeldir” merkezinde verdiği konferansa karşı *Renan Müdafaaanamesi* ve Ziya Paşa’nın *Endülüs Tarihi* ve *Engizisyon Tarihi* Ahmet Mithat Efendi’nin *Müdafaa, Niza-ı İlm ü Din, Beşair-i Sıdk-ı Nübüvvet-i Muhammediye* adlı eserleri kanıt olarak gösterilebilir.

¹² Sacide Akcan ve Ömer Yıldız’ın verdiği bilgilere göre aslında İsveç hükümeti kongreye Osmanlı delegesi olarak “Moritanya asıllı Arap dili ve edebiyatı bilgini” Muhammed Mahmud eş-Şinkiti’nin gönderilmesini rica etmiştir. Şinkiti’nin kongreye katılımla ilgili bazı şartlar sunmasından rahatsız olan II. Abdülhamid, kongreye Ahmet Mithat Efendi’nin gönderilmesini istemiştir (Akcan ve Yıldız, 2021, ss. 948-949).

¹³ Kudret Savaş’ın işaret ettiği gibi “Dünyanın her yerini ve her kültürünü incelemesinin nesnesi haline getiren Batı’nın, onu eleştirel bir gözle inceleyen bir yaklaşımın nesnesi haline gelmesi, dönemin imkanları düşünüldüğünde önemli bir gelişmedir.” Çünkü bu gelişme “vasat” da olsa Osmanlı fikir dünyasında bir “Batibilim”in doğuşunu müjdelere (Savaş, 2021, s. 439).

¹⁴ Ahmet Mithat Efendi 15 Ağustos 1889’da ayrıldığı İstanbul’a, 25 Teşrinievvel 1889’da döner ve bu süre zarfında kongre hakkındaki görüşlerini, yolculuk izlenimlerini ve Avrupa’da şahit olduklarını gün gün kaydetmeyi ihmal etmez (Durgun, 2015, s. 38-39).

¹⁵ Carter V. Findley söz konusu yolculuğu “hayalilikten hakikiliğe intikal” şeklinde ifade eder. Findley’e göre, “Hayalindeki Avrupa’dan ‘hakikisine’ giden yolun şarkiyatçıların kongresi ve dünya sergisi gibi ötekici temsillere çıkması hayatın bir istihzasıdır, ama ‘hakiki Şark’a gidecek Avrupalılar kafalarındaki ilk imgelerin doğru çıkmasını nasıl bekliyorlarsa, Ahmet Mithat da Avrupa’ya aynı beklentiyle yaklaşarak bu istihzayı tersine çevirmiştir” (Findley, 1999, s. 12).

2011, s. 20). Düzenlenen kongreler uluslararası bir buluşma ve fikir alışverişi zemini olduğu kadar, aynı zamanda Batılı oryantalistlerin -diğer bir deyimle Batılı devletlerin- birbirleriyle mücadelelerine de sahne olur. İngiliz, Fransız ve Alman oryantalistler arasındaki mücadelenin kapsam ve içeriğinde zamanla büyük kırılmalar yaşanır. Kongrelerde Alman, Fransız ve İngilizler oryantalizmin farklı tavırlarını temsil etmişlerdir. Kongrelerin iki ayrı oryantalist grup tarafından düzenlenmesine kadar giden bu anlaşmazlık Fransız ve Alman oryantalistlerin temsil ettikleri oryantalizm görüşleri arasındaki farktan kaynaklanır (Koçak, 2012, s. 274). Görülebildiği kadarıyla Ahmet Mithat Efendi bu kongrelere katılmadan çok önce Avrupalı milletlerin birbirinden farklı oryantalistik tavırlarını erken denilebilecek bir dönemde farkındadır. Nitekim oryantalizmin ve oryantalistlerin Doğu'ya yönelik Batılıların zihninde oluşturdukları kolektif imajı ağırlıklı ele aldığı *Paris'te Bir Türk* romanında bu farklı tavır alışlar görülür.

Paris'te Bir Türk Romanında Oryantalizm ve Oryantalistler

1876 yılında yayınlanan *Paris'te Bir Türk* romanı Ahmet Mithat'ın Avrupa'ya seyahatinden önce, Avrupa'yı görmeden kaleme aldığı bir eserdir.¹⁶ Dolayısıyla “hayali” ve “edebi” bir seyahattir.¹⁷ Ahmet Mithat'ın oryantalizme dair temaları en fazla işlediği romanlarından biri olan (Eskin, 2018, s. 9). *Paris'te Bir Türk* romanının başkişisi Nasuh'tur. İdealleştirilmiş bir kahraman olan Nasuh hem Doğu'yu hem de Batı'yı iyi bilen biri olarak iki misyonla Paris'e yolculuk eder. İlk olarak Avrupa'daki gelişmeleri yakından tanımak ve buradaki gelişmeleri Osmanlılara tanıtmaktır. İkincisi ise Avrupalıların kolektif şuurunda yer edinen “Doğulu/Osmanlı” imajını yıkmaktır. Nasuh bu anlamda, Orhan Okay'ın tespitiyle, “medeniyet misyoneri”dir. “Şarkın asalet, necabet ve mürüvvetini, İslam'ın ahlakını ve faziletini, Türk'ün kahramanlık ve fedakârlığını Avrupa'ya tanıtmak için kendilerini adanmış birer havari gibidir” (Okay, 1991, s. 386). Bu makalede Nasuh'un ikinci misyonundan -Avrupalıların kolektif şuurunda yer edinen Doğulu/Türk/Osmanlı imajını yıkmaktan- hareketle oryantalizme yaklaşımı ve oryantalistlerle girdiği polemikleri üzerinde durulacaktır.

Nasuh söylemsel düzlemde oryantalizmi kategorik olarak sınıflandırmamakla birlikte romanın kurgusunda oryantalizmin üç farklı durumuyla karşılaştığı ve her bir düzlemde farklı bir tavır takındığı görülür.¹⁸ Romandaki üç farklı oryantalizm değerlendirmesine geçmeden önce hemen ifade edilmelidir ki tek tip bir oryantalizmden söz edilemeyeceği ancak “oryantalizmler”den söz edilebileceği, dolayısıyla kategorik bir ayrımın kaçınılmaz olduğu bir gerçektir. Oryantalizm değerlendirmelerinde, Wael B. Hallaq'ın da işaret ettiği, “sınıflandırma meselesi” (Hallaq, 2020, s. 13) çözülmediği takdirde yanlı ve yanlış sonuçların ortaya çıkması kaçınılmaz olmaktadır. Bu anlamda oryantalizmin farklı başlıklar altında sınıflandırıldığı görülür. Örnek olarak Oliver Kontny “Oryantalizm, bir bilim dalı, bir söylem tarzı (discourse), bir siyasi ideoloji ya da bir dünya görüşü olarak değerlendirilebilir” (Kontny, 2002, s. 118). derken Maxime Rodinson ise, 19. yüzyılda üç farklı oryantalist eğilimden söz edilebileceğini belirtir. Bunlar, “diğer medeniyetleri tamamen hor gören faydacı ve emperyalist Batıcı üstünlük anlayışı; artan fakirliğin cazip hale getirdiği büyülü Doğu ile ilgilenmekten zevk alan romantik egzotizm ve esas ilgisi geçmiş dönemlerde olan ihtisaslaşmış ilim adamlığı.” Ancak “Bu görüşlere rağmen üç eğilim, birbirine karşı olmaktan daha çok birbirini tamamlayıcıdır” (Rodinson, 2002, s. 177). Leonard Binder ise oryantalizmi; Geertz'in şahsında “iyi oryantalizm”, Patricia Crone ile Michael Cook şahsında “kötü

¹⁶ Paris'teki Ecole des Langues Orientales Vivantes'ta bir öğretmenin, Ahmet Mithat'ın henüz Paris'e hiç gitmediği bir dönemde yazdığı *Paris'te Bir Türk* romanı için, “Paris'i çok iyi bilen bir yazarın eseri” şeklinde niteler (Findley, 1999, s. 13).

¹⁷ “Ahmet Mithat'ın onu daha sonra gerçekleştireceği Avrupa seyahatine hazırlanmış olan okumalarından, okuyarak edinmiş olduğu bilgilerinden, kendi hayal dünyasından ve zihinsel faaliyetlerinden, gerçek seyahatinden ve o seyahat esnasındaki gözlemlerinden” hareketle Ahmet Mithat'ın eserlerinde kullandığı “seyahat” türlerinin detaylı bir incelemesi için Olcay Akyıldız'ın “Muhayyelât-ı Ahmet Mithat: Söylemsel Bir Strateji Olarak Seyahat-ı Zihniye” isimli makalesine bakılabilir.

¹⁸ Burada “Alımlama Estetiği”ne bir göndermede bulunarak metinde yer alan “boşluk”lardan ve metnin bütününe sağladığı bağlamdan böyle bir değerlendirme yapılabileceği kanaatindeyiz.

oryantalizm” ve Marshall Hodgson’un şahsında “pragmatik oryantalizm” olmak üzere üçe ayrılır (Binder, 2017, ss. 211-227). Ahmet Mithat’ın -aşağıda görüleceği üzere- yaptığı sınıflandırmaya benzer bir sınıflandırmanın Edward Said tarafından yapıldığı görülür. Oryantalizm, “Akademik Bir Disiplin - Açık (Manifest) Oryantalizm”, “Bir Düşünce Tarzı - Gizli (Latent) Oryantalizm” ve “Tüzel Bir Kurum” şeklinde üç başlıkta ele alınabilir. Akademik (Manifest) oryantalizm, Batı’nın Doğu’dan üstünlüğünü vurgulamak amacıyla. Bununla birlikte metin neşri, eleştirel basım, el yazmalarının günümüze kadar ulaşması gibi önemli işlere de imza atmıştır. Bir düşünce tarzı (Latent) anlamında oryantalizm, Doğu ile Batı arasında “ontolojik” ve “epistemolojik” öze ilişkin ayırım olduğu iddiasına dayanır. Doğu’yu sabit, değişmez bir öz kabul ettiğinden “Doğu’nun klişeleştirilmesi ile paraleldir” (Metin, 2013, s. 23). Bu kategoriye özellikle Doğu’yla ilgili fikir beyan eden, resim veya edebi metinlerle bir Doğu imajı çizen her Batılı yazar/sanatçı dahildir. Son olarak 18. yüzyılın sonlarında bilgiyi hükmetme aracı olarak gören, Doğu’nun kolonileştirilmesine zemin hazırlayan “Tüzel Bir Kurum” olarak oryantalizm vardır. Bu anlamda oryantalistlerin Doğu bilgileri saf bir bilgi olmaktan çıkar ve Doğu’yu yeniden üreten ve hükmetmeyi amaçlayan sistemli bir disiplin hâlini alır (Kahraman, 2002, s. 269). Edward Said’in ifadesiyle “Bu anlam ilk iki anlamın yanında daha tarihsel ve daha maddi ölçüler taşı[r]” (Said, 1998, s. 14).

Buradan hareketle Ahmet Mithat’ın romandaki sözcüsü durumunda olan Nasuh’un, oryantalizmi ve oryantalistleri üç sınıfta değerlendirdiği belirlenebilir. Nasuh’un karşılaştığı İngiliz ressam ve seyahat yazarı oryantalist James, kendini yetiştiren baba dostu Alman Doktor Hell ve Fransız milli kütüphanesinde muhatap olduğu akademisyen oryantalistler. Nasuh, İngiliz ressam ve seyahat yazarının eserlerinden hareketle hayali bir “Doğu” imajı üreten oryantalizme tepkilidir ve bu tür oryantalistleri kıyasıya tenkit eder. Fransız akademisyenlerin Doğu yazmaları üzerindeki çalışmalarında gördüğü yanlışları tashih eder. Kendisini yetiştiren ve Doğu hikmetini özümseyen Alman oryantalisti ise takdir eder. Edward Said’in yaptığı kategoriyle karşılaştırılacak olursa, *Paris’te Bir Türk* romanında İngiliz oryantalist bir düşünce tarzı şeklinde gelişen “Gizli” (Latent) oryantalizme, Fransız oryantalistler ise “Akademik Bir Disiplin - Açık (Manifest) Oryantalizm”e denk gelmektedir. Ahmet Mithat Efendi, Edward Said’in önemle üzerinde durduğu ve sömürgeciliğin keşif koluğunu üstlenen oryantalizme değinmez. Yalnız Ahmet Mithat romanında Alman oryantalistten hayranlıkla ve takdirle bahsederken Edward Said’in *Şarkiyatçılık* eserinde Alman oryantalizmine değinmemesi ve sonraki açıklamalarında Alman oryantalizminden olumlu yönde söz etmesi ortak bir nokta olarak belirlenebilir.¹⁹

Şimdi çerçevesi çizilen durumdan hareketle *Paris’te Bir Türk* romanına yansıyan söz konusu üç oryantalizm türü ve bunları temsil eden oryantalistlerin nasıl ele alındığı ve tasvir edildiği belirlenecektir. Yalnız hemen ifade edilmelidir ki oryantalizmin ülkelere göre farklı değerlendirilmesi sadece Doğuluların yaptıkları tasniften kaynaklanmaz. Batılıların kendi aralarında yaşadıkları rekabet ve daha çeşitli etkenlere bağlı olarak farklı “oryantalizmler” ortaya çıkar.

Tenkit: İngiliz Oryantalizmi veya Oryantalizmin Güzel Sanatlara Yansıması

“Dünyanın şimdiye kadar gördüğü en büyük Doğu İmparatorluğu” olan İngiltere sadece Doğu’nun nasıl sömürgeleştirileceğini değil, aynı zamanda nasıl yönetileceği hakkında da diğer Batılı sömürgeci ülkelere örnek teşkil eder (Koçak, 2012, s. 272).²⁰ Bir anlamda oryantalizm geleneğinin başladığı ve çerçevesinin belirlendiği ülke İngiltere’dir denilebilir. Bununla birlikte daha sonra bu liderliğini diğer Batılı

¹⁹ Edward Said’in *Orientalism* eserinde Alman oryantalizmine yer vermemesi pek çok araştırmacı tarafından eleştirilmiştir. Bunlardan ünlü oryantalist Bernard Lewis, kaleme aldığı “Oryantalizm Sorunu” isimli makalesinde Alman oryantalizmine yer verilmemesini Said’in iddialarının orada karşılık bulmadığıyla açıklar. Yani Said tezine uygun örnekleri seçmiş, tezini geçersiz kılacak nitelikteki çalışmalara yer vermemiştir. Dolayısıyla Said’in tezinin Alman oryantalizmine uygulanamaması Lewis’e göre Said’in oryantalizm teorisinin çelişkili olduğunu gösterir. Edward Said Alman oryantalizmine eserinde yer vermemesini Alman oryantalizminin “bilimsel-filolojik” yapısı ve tarihsel pratiklerinin köklü olmaması şeklinde açıklar (Lewis, 2014, s. 52).

²⁰ Yönetmek için bilmenin gerektiğine dikkat çeken Max Müller, İngiltere’nin Doğu’nun hem nasıl fethedileceğini hem de nasıl yönetileceğini gösterdiğini ifade eder (Akt. Koçak, 2012, s. 272).

ülkelere kaptıracaktır. Oryantalizm, İngiltere'de sömürgeciliği hazırlaması, devamını sağlaması ve sömürgecilğe meşruiyet kazandırması açısından işlevsel bir disiplindir.

Paris'te Bir Türk romanının geçtiği dönemde yüzlerce yıl Osmanlı idaresinde bulunan Mısır'ın İngiliz mandasında olmasına rağmen oryantalizmle sömürgecilik arasında bir ilişki kurulmamıştır. Ancak seyyah ve ressam James üzerinden oryantalizm -İngiliz oryantalizmi- fantastik bir Doğu oluşturması ve Batılıların zihninde böyle bir imaj çizmesi yönüyle eleştirilir. Oryantalizme getirilen en önemli eleştirilerden biri Doğu toplumlarını "Batı-merkezli bir tahayyülle" Doğu'yu yeniden kurguladıklarına yöneliktir (Eskin, 2018, s. 1). Oryantalist söylemin Doğu'yu hayali, egzotik ülke şeklinde sunması *Paris'te Bir Türk* romanında İngiliz seyyah ve ressam James tipi üzerinden eleştirilir. Aslında James, Ahmet Mithat Efendi'nin romanlarında sıkça kullandığı Batı'yı yanlış anlayan Türk tipiyle çok benzerdir. Felatun Bey'le Türk romanında züppe tipini ilk defa görünür kılan Ahmet Mithat Batı'yı yanlış, yüzeysel ve kitaplardan öğrenen züppelerin düştüğü tuhaf durumların benzerini James için uyarlar. Bu anlamda James ile Felatun veya romandaki Zekâ arasındaki tek fark milliyetleridir. Buradan hareketle Ahmet Mithat'ın iki taraf için de bir algı sorununa dikkat çektiği söylenebilir.

James, İstanbul'a bizzat gelmesine, orayı görmesine rağmen tanımamıştır. Daha doğrusu Doğu'yu gördüğü şekliyle anlamaya, değerlendirmeye çalışmaktan öte oryantalist metin ve resimler üzerinden edindiği hayali bir Doğu algısıyla İstanbul'da gezmiş, bu algıları yanlışlayacak gerçeklere rağmen tavrından vazgeçmemiştir.²¹ Oryantalist bir gelenek şeklinde nesilden nesile tevarüs eden bu "hayali Doğu" imajının "oryantalist bir nakarat" şeklinde devam ettirilmesinin nedenlerini belirlemek önemlidir. *Paris'te Bir Türk* romanı bu sorgulamaya önemli cevaplar içerir. James'in kaleme aldığı seyahatname ve resimlerde gelenek hâlinde devam ettirilen hayali Doğu imajının devamlılığını romanın Lehli kahramanı Gardiyanski, "Bu gibi uydurma şeyler ile erbab-ı mütalaadan beş on para dolandırmazlar ise ne ile yaşasınlar?" şeklinde açıklar. Romanın bir diğer kahramanı Kaliksberg ise durumu "Bir milletin hakayık-ı ahvali ecnebler indinde meçhul kalması bazı ince politikalar münasebetiyle kârlı bir şeydir!" (Ahmed Midhat, 2000, s. 28) şeklinde yorumlar. Gardiyanski ve Kaliksberg'e söylenen sözler oryantalist söylemi bir gelenek içinde devam ettiren etkenleri açıklaması bakımından dikkate değerdir. Gardiyanski hayali ve egzotik bir Doğu imajının devam ettirilmesini okurla yazar arasındaki "arz-talep" ilişkisine bağlarken Kaliksberg ise "öteki" inşa etmenin politik neticeleriyle açıklar. Her iki açıklama da Batı'da yükselişe geçen Doğu anlatılarının nedenlerini irdelemesi açısından önemlidir. Romanda oryantalistlerin Batılıların kolektif şuurunu nasıl şekillendirdiklerine de yer verilir.

İstanbul'un "terakkiyat-ı cedidesi" hakkında Cartriser'in söylediği "İstanbul'da gördüğüm asar-ı terakki nazar-ı istiğrab ve hayretimi mucip oldu. Ben zannederdim ki İstanbul'da hala değirmen taşı kadar sarıklı ve belleri yatağanlı ve piştovlu adamlar göreceğim. Halbuki bilakis İstanbul'da adeta Avrupa gibi giyinmiş adamlar ve bilhusus gençler gördüm" (Ahmed Midhat, 2000, s. 25) sözlerine karşılık Nasuh ve Kaliksberg kendisine İstanbul'la ilgili bu ön bilgilerin kaynağını sorarlar. Resimli bir İstanbul seyahatnamesinden okuduğunu söyleyen Cartrisse söz konusu seyahatnamede anlatılan ve resmedilenlerin yalan-yanlış şeyler olduğuna inanmak istemez. "Enzar-ı umuma arz olunan bir esere nasıl inanılmaz?" (Ahmed Midhat, 2000, s. 26) diye sormaktan kendini alamaz. Bu diyaloglardan Avrupa'da Doğu'yla ilgili neşredilen seyahatname ve resimlerin Batılıların Doğu'ya yönelik imajlarını nasıl ve ne derece şekillendirdiği anlaşılır.

Şimdi romandan hareketle oryantalistlerin Doğu'yu hangi özellikleriyle Batı'ya yansıttıkları ele alınacaktır. "Enzar-ı umuma arz olunan bir eser" in yalan ve yanlışlarla dolu olamayacağını iddia eden Cartrisse'ye Nasuh yolculukları esnasında yazılan bir seyahatnameden benzer nitelikte örnekler gösterebileceğini ifade eder. James'in yaptığı resimleri ve Autrans'ın yazmakta olduğu seyahatnameyi getiren Nasuh yapılan resimler ve yazılan seyahatnameden hareketle nasıl bir hayali, uydurmaca ve egzotik Doğu oluşturulduğunu gösterir. Seyahatnamede anlatılan İstanbul, her Doğulu milletin bulunduğu ve her

²¹ Ahmet Mithat Efendi romanını yazdıktan on üç yıl sonra gittiği Avrupa'da bu tutumun iz düşümlerini bizzat müşahade eder. *Avrupa'da Bir Cevlan* eserinde Paris'te düzenlenen Uluslararası Sergi'de hayali bir Doğu'nun nasıl inşa edildiğini anlattığı bölüm bu anlamda dikkat çekicidir (Açıl, 2009, s. 598).

Doğulu dilin konuşulduğu bir Babil Kulesi şeklinde tasvir edilir. Öyleki bir ekmek almak için on, on beş dilde ekmeğin adı söylenmelidir (Ahmed Midhat, 2000, ss. 27-28).

Oryantalistler tarafından nasıl gerçek dışı bir Doğu inşa edildiğine tanık olan Cartrisse “İşte bizim Avrupalıların Türkiye’yi layıkıyla tanıyamamaları bu zevzek muharrirlerin bu gibi hezeyanmeleri seyyiesidir” (Ahmed Midhat, 2000, s. 28) demekten kendini alamaz.

Romanda İngilizleri genel olarak James ismindeki müsteşrik ressam temsil eder. James’in şahsında Ahmet Mithat adeta “hayali doğu” inşa eden tüm müsteşriklere sataşır. Roman boyunca James’in içine düştüğü tuhafliklar ve hayali Doğu imajlarının tuhafliklarına yer verilir. Autrans’ı sarı mestler, Rumeli poturu, üzerinde Toska fıstanı ve setri, başında zeybek külahı olduğu halde resmeden James’e “bu kıyafette Türk yoktur ki!” diyen Nasuh’a James’in verdiği cevaptan, yaptığı işin hayali bir dünyayı “müşterilerine” gerçek gibi sunarak ilgi çekmek istediği anlaşılır. “Evet efendim! Yoktur. Fakat bizim hayalimiz gayet vasi olduğu cihetle biz bunu pek güzel tasavvur ve tahayyül eyledik... Şu kıyafette gördüğünüz resmin altına şu ibare yazılacak: ‘Şarkta bir fakir. Ressam-ı meşhur İngiliz Mister James tarafından resmolunmuştur!’”

Görüldüğü üzere *Paris’te Bir Türk* romanında James ve Autrans üzerinden edebi oryantalist üretimin gerçeğiyle bir ilgisi olmayan hayali bir Doğu inşa ederek Batılıların kolektif muhayyilesi üzerinde etkili oldukları, bununla birlikte aslında hiç anlamadıkları, tanımadıkları bir dünyayı tanımlamaya kalkıştıkları anlatılır. Bilen biri için James ve Autrans’ın yaptığı sanatla veya gerçekliklerle hiçbir alakası yoktur, sadece tuhafliklarla doludur. Romanda edebi oryantalist üretimin eleştirildiği söylenebileceği gibi bunun İngiliz oryantalistlerce temsil ediliyor olması da önemlidir. Yazarın eleştirilerinin edebi oryantalizmle birlikte İngiliz oryantalizmi de olabileceği roman boyunca İngilizlerin ekseriya genellenerek olumsuz bir imajla aktarılmasından çıkarılabilir. Roman boyunca Fransız, Alman, Leh, Rus gibi birbirinden farklı milletlerden insanlara yer verilmesine rağmen sadece James’den roman boyunca “deli İngiliz” şeklinde milleti de anılarak olumsuz bir hitap kullanılır. İngilizlere yönelik bu tür genelleme ve olumsuz ifadeler sadece anlatıcının veya Nasuh’un sözlerinde değil, romanın diğer kahramanlarının ifadelerine de yansır. Örnek olarak Cartrisse Nasuh’a şunları der: “Ayıplamayınız Monsieur! Ne yapsın? Biçare İngiliz’dir. Onların Hint ve Çin ve Amerika politikalarını parmakları ucunda çevirmek gayretinde bulunan lordları dahi garabette Mister James’den aşağı kalmazlar! demişti” (Ahmed Midhat, 2000, s. 72).

James özelinde hayali fantastik ve genelleme bir Doğu imajı çizen oryantalistlere getirilen bir eleştiri de Marsilya sahilinde yaşanır. Marsilya gümrüğünde yapılan sıkı denetim ve “hürriyet-i beşeriyeyi iz’ac eden” yönleri James’in tepkisini çektiği halde Doğu’ya yönelttiği eleştirilerini buraya yöneltmeyi düşünmez. Buna dikkat çekmek için roman kişilerinden Yorgidis, James’in yanına gelerek “Nasıl? Feylesof Mister James! İstanbul’da Yeni Cami’de gördüğünüz garabetin resmini yapmak istiyordunuz. İstanbul gümrüğünde bu şiddeti gördünüz müydü? Asıl lazım olan şey Marsilya gümrüğünün resmini yapmaktır” der (Ahmed Midhat, 2000, s. 85).

James, İstanbul’da görmediği halde görmüş gibi hayal dünyasında kendince uygun gelen resimleri Nasuh’a gösterir.²² Nasuh bu çizimlerin hiçbirinin gerçek olmadığını izah etmesine rağmen her resmi kendince tevil eden James’e artık tepki göstermez.

Tashih: Fransız Oryantalizmi veya Akademik Bir Uğraş Alanı Olarak Oryantalizm

Fransa’da oryantalizm çalışmaları diğer Avrupalı ülkelerden daha erken bir tarihte başlar. 1795’te açılan “Yaşayan Doğu Dilleri Okulu” Avrupa’dan gelen birçok oryantalistin eğitim aldığı bir kurumdur ve birçok araştırmacıya göre oryantalizm sistematik bir bilim dalı olarak bu okulun kurulmasıyla başlar (Polat, 2011, s. 10). Bu kurumun açılmasından önce de misyonerlik ve diplomatik amaçlarla Doğu dilleriyle

²² Bu resimlerden biri oryantalist tablolarında çokça yer verilen Doğulu “ehl-i keyf” resmidir. Gecelik kıyafetinde, bir elinde çubuk, diğerinde narigile marpuçu, ağzında sigara ve bir elinin iki parmağı arasında kocaman bir kahve fincanı, diğerinde ise şarap kadehi şeklinde tasvir edilen “bir İstanbul ehl-i keyfi” tablosunun tuhaflığını anlatan Nasuh’a ressam şu açıklamayı yapar. “İstanbul’da türlü türlü mükeyyifata merak eden adamlar olduğunu inkâr edemezsiniz ya? Farz ediniz ki o adam merak eylediği mükeyyifatın hepsini birden istimal ediyor. Artık resimde bu kadarlık da mübalağa olmaz ise zevki çıkmaz’ diye bunu da tevcih ve tevil eyledi” (Ahmed Midhat, 2000, s. 22).

ilgilenilmiştir. Slyvestre de Sacy'nin 1821 yılında kurduğu Société Asiatique derneği ve derneğin 1823 yılında kurulan ilk dergisi Journal Asiatique oryantalizm çalışmalarında dönüm noktalarındandır (Koçak, 2012, s. 262). Bir anlamda 19. yüzyılda oryantalizmin öncülüğünü Fransızlar yapar. Sacy'nin öncülüğünü yaptığı Fransız oryantalizmi, Fransa'nın Mısır'ı ele geçirmesiyle bir devlet politikası hâline getirilir ve Mısır'da araştırma ekibinde yer alanların çoğunluğu Sacy'nin öğrencisidir. "Modern oryantalizm" Napolyon'un Mısır'ı işgaliyle başlar. Mısır'ı işgal eden Napolyon buraya sadece askerî bir çıkarma yapmaz, peşinden onlarca akademisyeni Mısır'a sürükler. Denilebilir ki Napolyon'un Mısır'ı işgal girişimi ve Mısır'da tarihi, sosyal, kültürel, etnoğrafik ve coğrafi özelliklerini incelemek üzere kendisiyle götürdüğü araştırmacılarla birlikte Batılılar Doğu'da artık bir yabancı olmaktan öte egemenliğine aldığı topraklarda kibirle dolaşan kişilerdir. Taşçı'ya göre Napolyon'un Mısır seferi sırasında oryantalistler "bilimsel lojistik destek" düzeyinde hizmet vermişlerse de bu ilişki daha sonraları, önce sömürge bölgelerinde devletleri adına çalışan memurlar olarak daha sonra ise sömürge faaliyetlerini yöneten siyasiler olarak gelişerek devam etmiştir (Taşçı, 2006). Bu anlamda oryantalistlerin sömürgecilerin emri altında birer memura dönüşmesinin başlangıcı Napolyon'un 1798 yılındaki Mısır seferiyle başlar. Çünkü bu sefer, "bir kültürün kendisinden daha güçlü bir kültürle gerçekten bilimsel bir şekilde bir araya gelişinin ileri bir örneğidir" (Said, 1998, s. 67). Mısır'ın Napolyon tarafından işgali kültürel ve politik düşünce üzerine günümüzde bile devam eden bir etkiye sahiptir.

Oryantalistler kongresinde sunulan bildirimlerin çoğunluğunun Fransızca olmasından hareketle Max Müller, oryantalist çalışmaların Fransız hükümeti tarafından çok iyi desteklendiğini ve bu alanda bilimsel çalışmaların Fransız oryantalistlerin özverili çalışkanlığına borçlu olduğunu ifade eder (Koçak, 2012, s. 268). Napolyon'un Mısır işgaliyle başlayan yeni oryantalist gelenek oryantalizmin siyasal sömürünün aracı olarak kullanılmanın başlangıcıdır. Bu dönemde ayrıca oryantalizm, dinî güdülerden çıkıp dünyevî güdülerle hareket etme vasfı kazanır (Polat, 2011, s. 10).

Nasuh'un Batı'yı tanımak ve Batılıların kolektif Osmanlı/Şark/Türk imajını yıkmak için yöneldiği yerin Paris olması şüphesiz tesadüf değildir. Nasuh'un daha önce değindiğimiz iki misyonu -Batılılara Türkleri tanıtp kafalarındaki Doğu imajını yıkmak ve Avrupa'yı tanımak- için belirlediği çalışma alanının Paris olmasının nedeni dönemin tüm aydınları için "asıl Avrupa", aydınlanmanın ana yurdu Paris kabul edilmesindedir. *Paris'te Bir Türk* romanında da asıl dikkat çekilen ve anlatılan yer Fransa'dır. Nasuh bir yandan Fransızların Türk algılarını yıkmaya çalışırken diğer yandan da "Paris Kütüphanesi-i İmparatorisi"nde okumalar yaparak Batı düşüncesini öğrenmek ister. "İçinde beş milyon matbu ve iki yüz bin el yazısı kitap bulunup, coğrafya takımı üç yüz bin parça harita ve planı havidir ki bu kadar zengin bir kütüphane yalnız Paris'te değil, hatta bütün küre-i arz üzerinde dahi yoktur" (Ahmed Midhat, 2000, s. 137) şeklinde Nasuh'un anlatımına yansıyan kütüphane hayranlık uyandırıcıdır.

Nasuh'un Fransız oryantalistleriyle karşılaşması da burada gerçekleşir. Kütüphanede dolaşırken bir makineye tesadüf eden Nasuh, Arapça bir kitabın ilk on altı sayfasının basılmış halini görür. Nüshalardan birini eline alan Nasuh, sadece ilk sayfasında dört – beş yanlış görür. Diğer sayfalarda da benzer yanlışlar olduğunu fark eder. Durumu makineciye haber verir ama makineci kendisinin sadece kitabın basılmasıyla memur olduğunu söyler. Kitaptaki yanlışları bildirmek için müdürün yanına giden Nasuh'a müdür "Biz bu lisanı anlamayız efendim, madem ki siz yanlışlarını görüyorsunuz. Eğer tashih eder iseniz memnun oluruz. Ben de götürüp tashih cemiyetine irae ederim" (Ahmed Midhat, 2000, s. 140) cevabını verir. Kitaptaki yanlışları tashih eden Nasuh on altı sayfada seksenden fazla yanlış düzeltir. Kitabın düzenlenmiş hâli tashih cemiyetinin reisine ulaştırılınca "elsine-i şarkıyye musahhihlerini tekdir" eder ve Nasuh'la görüşür.

Nasuh'la tercüme heyetinin reisi arasındaki görüşmede görüldüğü üzere Fransız oryantalistler akademik bir oryantalizmi temsil ederler. Fransız oryantalistlerin çalışmalarında yaptıkları yanlışlıklar kastî bir çarpıtmadan veya hayali bir Doğu imajı oluşturma isteğinden değil, bilgi eksikliğinden kaynaklanır.²³ Bu nedenle Fransız oryantalistlerin çalışmaları tenkitten öte tashih edilir, tashihe ihtiyaç duyar.

²³ Ahmet Mithat "iki taraf" için de algı probleminin "sathî bilgi" ve önyargılar'dan kaynaklandığını ifade eder (Ak, 2006, s. 255). Özellikle bu durumu katıldığı şarkiyatçılar kongresinde daha net gözlemler. Oryantalistlerin İslam dünyasına ilişkin eksik veya yanlış bilgilerini, kongre dönüşü kaleme aldığı, *Avrupa'da Bir Cevlan* eserinde şu şekilde dile getirir. "Hele bunların arayıp taradıkları şey bizim ilm-i kelâm ile min-cihetin tasavvuf olmak lazım geldiği hâlde,

Dil konusunda Ahmet Mithat Efendi'nin ikircikli olduğunu da belirtmek gerekir. Bir yandan oryantalistlerin Doğu dilleri hakkındaki bilgilerinin Doğu'nun önde gelen ilim adamları tarafından bile bilinmediğini söyler. "En önde gelen ilim adamlarımıza Osmanlı dilinin gelişimi, geçmişi, kökleri vesaire sorulsa cevap verebilmesi oldukça zordur" (Açıl, 2009, s. 31).²⁴

Diğer yandan ise oryantalistlerin Doğu dilleriyle ilgili yetersizliklerini dile getirir. Fransız oryantalistleri eleştirdiği bölümde görüldüğü gibi edebiyatla ilgilenen sıradan Fransızların da konu hakkında yetersiz oldukları romana yansır. Roman kişilerinden Cartrisse'nin "Racine, vakıa güzel şiir söylemiş ise de İran şuarasının mukallidi bir heriftir!" demesi üzerine Nasuh, "İran şuarasını tanımış olmalısınız ki Madame onlar ile Racine'in arasında bir mukayeseye muktedir olabilirsiniz." (Ahmed Midhat, 2000, s. 15-16) şeklinde karşılık verir. Konuşmanın devamında Cartrisse'nin yaptığı genellemenin aksine İran dili ve edebiyatını çok yüzeysel bildiği görülür. Romanda Nasuh'un bu tavrına benzer şekilde Ahmet Mithat Efendi de katıldığı Oryantalistler Kongresi'nde "yapılan konuşmalar, meydana gelen tartışmalar, sunulan bildirimler ve makaleler çerçevesinde Batıların Doğu'yu nasıl anladıklarını, Batılı aydın ve oryantalistlerinin bakış açılarından hareketle aslında Doğu'yu ne kadar az tanıdıklarını" (Akcan ve Yıldız, 2021, s. 946) *Avrupa'da Bir Cevalan* eserinde ortaya koyar.

Takdir: Alman Oryantalizmi veya Modern Dünyadan Bir Kaçış Alanı Olarak Doğu

Oryantalizmin Almanya'da kurumsallaşması Fransa ve İngiltere'den çok sonradır. Almanya'nın Fransa ve İngiltere'ye göre sömürgecilik yarışına daha geç bir dönemde girmesi bir yandan oryantalist geleneğinde "İkinci Şark Rönesansı" dönemine denk gelirken diğer yandan siyasal ve entelektüel koşullar Doğu'yu Almanlar için çekici kılmaya başlar.²⁵ Ancak 19. yüzyılın sonlarında Doğu araştırmaları Almanya'da büyük bir ivme kazanır (Koçak, 2012, s. 261). Bununla birlikte 1845 yılında kurulan "Alman Şarkiyat Cemiyeti"nin ilk dergisi olan Alman Şarkiyat Cemiyeti Dergisi 1847 yılında yayımlanmaya başlar ve mağlup olarak çıktığı iki dünya savaşına rağmen çıkmaya devam eder (Polat, 2011, s. 12). Almanya'da oryantalist kurumlaşması geç bir dönemde gerçekleşmiş olmakla birlikte Avrupa oryantalistlerinin bile Martin Luther ile başladığı da ifade edilir. Çünkü "Protestanlar, din felsefeleri ve yorumları açısından Katoliklere kıyasla Arap ve İslam araştırmalarına daha eğilimlidirler" (Polat, 2011, s. 9). Bu nedenle Protestanlığın yaygınlaşması İslam ve Türklerle ilgili araştırmaların önünü açmıştır. Katolik Avrupa'nın dört yüz yıl boyunca İslami araştırmalarda bir mesafe kat edememesine rağmen Luther'in desteğiyle matbaada Kur'an tercümesinin basılması Avrupalı oryantalistlerin çalışmalarına kaynaklık eder (Polat, 2011, s. 23).

Almanların sömürgecilik yarışında olduğu gibi oryantalist çalışmalarında da Fransa ve İngiltere'yle rekabete girmesi oryantalist kongrelerine de yansıyan bir değişimin başlangıcı olur. 1881 yılında Berlin'de yapılan Beşinci Uluslararası Oryantalistler Kongresi'nin başkanı Alman oryantalist August Dillmann söz konusu kongrelerin "ne bilimsel bir yenilik, ne bilim politikasıyla ilgili kararlar, ne de yeni keşifler üretmediğini" ifade etmesi (Koçak, 2012, s. 272) Fransız ve İngilizlerin hâkim olduğu oryantalistik çalışmalara getirilen önemli eleştiriler olmanın yanı sıra farklı bir paradigmanın belirmesi açısından da önemlidir. Almanlar oryantalistler kongrelerine "saf bilimsel bir karakter" vermek için çabalar (Koçak, 2012, s. 274). Alman olmadıkları halde araştırmalarını Almanca yazan Ignaz Goldziher ve C. S. Hurgronje

bunların zevkine vusûlden büsbütün baîd oldukları, onlara dair hangi bahis açılrsa, ilk işittikleri mebahisten imişçesine etvâr-ı müteaccibâne ile telakki eylemekte bulunmalarından anlaşılmaktadır. Binâen alâ zâlik, kendilerinin de itiraf eyledikleri veçhile ikmâl-i tedkikât için ulemay-ı İslamiyyeye pek büyük ihtiyaçları bulunup bununla beraber bu çalışkan ve müdekkik adamlara edilecek hizmetin maddî ve manevî bizim için de fevâid ve muhassenâtı inkâr olunamayacağından, bundan böyle ictimâ eyliyecek yeniden yeniye eserler telifiyle takdim kılınması cihet cihet şanıımızı i'lân ve menâfiimizi ikmâl eyliyecektir" (Açıl, 2009, s. 275).

²⁴ Bu ifadelerine rağmen romanda ideal bir Osmanlı olarak tasvir edilen Nasuh'un ve genç Türklerin "Fransızlar kadar ve belki Fransızlardan daha iyi Fransızca" bildikleri aktarılır (Ahmed Midhat, 2000, s. 16).

²⁵ Cemil Meriç, Almanya'da oryantalistlerin "din" hâline gelmesini "ruhi yakınlık" ve "Latin zekâsının sürekli zaferleri ile yaralanan Cermen gururu"nun Asya'da kendini bulmasına bağlar. Ayrıca Almanların bu tavırlarında Fransa'nın kültürel hegemonyasını sarsma istekleri de etkilidir (Meriç, 1994, s. 51).

gibi oryantalistlerin oryantalizme büyük katkıları olmuştur. Hatta ünlü bilimler tarihçisi Fuat Sezgin de çalışmalarını Almanca kaleme alması nedeniyle 20. yüzyılın en önemli Alman oryantalistler arasında sayılır (Polat, 2011, s. 20).

Almanların Müslümanlara daha sempatik davranmak istemelerinin arkasında elbette sadece akademik hassasiyet yer almamaktadır. Özellikle I. Dünya Savaşı öncesinde Alman oryantalistler “birikimlerini pratikte faydalı hâle getirmek” amacıyla kürsülerini terk ederek sahaya inmişlerdir. Bu dönemde Almanya’da da bilim-siyaset içiçedir; dolayısıyla oryantalistler sömürgeci politikaların uygulanabilirliğine hizmet ederler (Avcı, 2018, s. 5). Nazilerin iktidara geldiği dönemde ise Yahudi akademisyenlerin ülkeyi terk etmek zorunda kalmaları sebebiyle Alman oryantalist geleneği fiilen sona erer (Koçak, 2012, s. 286).

Paris'te Bir Türk romanının başkışısı Nasuh, kendisine yöneltilen, “Her meselede bir büyük iktidar, bir büyük vukuf gösteriyorsunuz Monsieur Nasuh! Acaba siz bu bahisleri hep birer birer üstattan mı talim eylediniz? Buna imkân veremem. Zira bu kadar müteferrik ve ince ve muhik fikirler bir ömür müddeti içinde de tahsil edilemez” (Ahmed Midhat, 2000, s. 36) sorusuna verdiği cevap kendisinin bir Alman oryantalist tarafından yetiştirildiği şeklindedir. Babasının “ulum-ı Arabiyyede” derin, İran edebiyatına vâkıf, İslam hükemasının eserlerinin hâfızı olduğunu, bununla birlikte “ulum-ı efrenciyeye” (Batı bilgisi) merak saldıgını ifade eder. Babasının bu sırada “ne Almanlıktan bütün bütün çıkmış ve ne de kemaliyle Fransızlanmış bir adam” olan Strazburglu oryantalist Doktor Hell isminde bir dostunun varlığından söz eder. Doktor Hell “ulum ve sanayi-i şarkıyyeyi merak edip ömrünü ona vakf edenlerdendir” ve bu gayeyle İstanbul’a gelmiştir. Asıl maksadı “ulum-ı şarkıyyede taammuk olduğundan” haftanın dört beş gecesini Nasuh’un babasıyla geçirir ve karşılıklı olarak birbirlerine bilgilerini aktarırlar. Nasuh’un eğitimi de böyle bir ortamda Türkçe, Fransızca, Arapça ve Farsça tahsil görür. Babası ölüm döşegindeyken Nasuh’u Doktor Hell’e emanet eder ve Nasuh’un eğitimi kendi bildiği gibi tamamlamasını rica eder. Doktor Hell, Nasuh’un hem terbiyesiyle hem de babasından kendine kalan mirasla yakından ilgilenir. “İslamiyeti, Hristiyaniyeti, Museviyeti hasılı her şeyi kendisinde cem etmiş bir adam” (Ahmed Midhat, 2000, s. 105) şeklinde tanıtılan Doktor Hell’in İstanbul’a gelişi, Doğu dilleri, edebiyatı ve hikmetiyle ilgilenmesinin altında salt bir merak vardır ve Doğu hikmetine duyulan hayranlık dışında bir niyet yoktur. Doktor Hell şahsında romanda oryantalistlerin tek bir kategoride değerlendirilmediği, oryantalistlerin bir kısmı için Batı’da modernizmle birlikte yiten otantikliği ve sükûneti Doğu’da arayan hakikat severlerin olduğuna da dikkat çekilmiş olur.

Sonuç

Ahmet Mithat’ın oryantalizm ve oryantalistlere yönelik tasavvurunun genellemeci olmadığı, üç ayrı başlıkta değerlendirildiği görülür. İlki; James özelinde Doğu’nun anlaşılmasına yönelik çabadan öte Doğu’ya yönelik önceden edinilmiş tasavvurları tekrar eden tavidir. Romantik bir dünya düşü, üne kavuşma hırsı bu tavırda ön plandadır. İkincisi; Paris Milli Kütüphanesi’nin ele alındığı bölümde görülen akademik bir ilgiye eşlik eden “yetersizlik” tavidir. Son olarak üçüncü tavır ise; Hell özelinde aktarılan tavidir. Doğu’ya yönelik ilginin hayranlığa dönüştüğü, edinilmiş tasavvurlardan öte Doğu’nun anlaşılmasına yönelik bir tavidir. Son iki tavırda Doğu çalışmalarında bir art niyet yoktur. Oysa ilk tavırda Batılıların tasavvurlarına etki eden Doğu imajı birçok sorunun nedenidir ve Avrupa kamuoyuna en fazla hitap edebilen “ressam” ve “edebiyatçı”ların tavrı olması nedeniyle etkisi en büyük olan tavır budur. Avrupalıların Doğu’yu gerçek anlamda tanıyamamalarının en önemli nedeni de bir gelenek hâlinde devam eden bu “oryantalist nakarat”tır.

Nasuh’un söz konusu üç tavır karşısındaki tutumu da bu tavlara bağlı olarak değişir. İlkini karikatürize ve tenkit eder, ikincisini tashih eder, üçüncüsünden istifade ve takdir eder. Ahmet Mithat Efendi görüldüğü üzere üç Avrupalı milletin temsilcileri aracılığıyla oryantalizmin üç farklı cephesini tablolştırır; ama bunu o milletlerin temsil ettiği oryantalist gelenek olarak genelleştirmez, böyle bir kategorizde bulunmaz. Dolayısıyla Ahmet Mithat’ın sadece oryantalizmin üç farklı damarını mı yoksa bu damarın farklı Avrupalı ülkelerdeki yansımalarını mı söylemleştirdiği net değildir. Yalnız net olan Ahmet Mithat Efendi’nin oryantalizme yaklaşımı tek yönlü olmayıp tenkit, tashih ve takdir şeklinde üç farklı tavır geliştirdiğidir. Bununla birlikte metinde bulunan boşluktan hareketle Ahmet Mithat Efendi’nin İngiliz oryantalizmini ve

hayali bir Doğu imajı çizen oryantalist edebi geleneği tenkit ettiği, Fransız oryantizmini ve art niyet olmaksızın eksik bilgilerden kaynaklı akademik oryantizmin yanlışlarını tashih ettiği, Alman oryantizmini ve modern dünyanın bunalımları karşısında Doğu'yu bir sığınak olarak gören ve Doğu hikmetini özümseyen oryantalistleri ise takdir ettiği belirlenebilir.

Ahmet Mithat Efendi'nin oryantizim yaklaşımlarında dikkati çeken önemli bir diğer boyut da getirdiği eleştirileri mensubu olduğu medeniyetin bakış açısından hareketle yapmasıdır. Batı'yı tanıırken kendi kültürel kodlarından kopmayan, medeniyetini sahiplenen ve değerlerine yabancılaşmayan Ahmet Mithat Efendi Batı'yı tanıtmaya çalışırken ise oldukça objektif davranmaktadır. Buradan hareketle Ahmet Mithat Efendi'nin Batı medeniyetine karşı önceden edinilmiş kalıplar içinde değerlendirmeler yapmak, tek tip bir tavır ve düşünce içinde hapsolmek gibi “entelektüel maluliyet” taşımadığı görülür. Ahmet Mithat Efendi bu anlamda özgün bir duruş ve derin bir tasavvur sahibidir.

Çıkar çatışması:	Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir.
Mali destek:	Yazar bu çalışma için mali destek almadığını bildirmiştir.
Etik kurul onayı:	Yazar bu çalışmada etik kurul onayına gereksinim duymadığını beyan etmiştir.

Kaynakça

- Açıl, N. A. (2009). *Ahmed Midhat Efendi'nin Avrupa'da bir cevelan isimli eserinin latin alfabetesine aktarımı*. [Yüksek Lisans Tezi]. Fatih Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Ahmed Midhat. (2000). *Paris'te bir Türk*. (E. Ülgen, Der.) Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Ak, M. (2006). Doğu-batı ikileminde bir Osmanlı entelektüeli Ahmet Mithat Efendi'nin Batı'yı tanıma çabasına bir bakış. *Marife*, 6(3), 247-268.
- Akcan S. ve Yıldız, Ö. (2021). Ahmed Mithat Efendi ve Mısırlı Muhammed Emin Fikri Bey'in Avrupa izlenimleri. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, 10(3), 943-962.
- Akyıldız, O. (2012). Muhayyelat-ı Ahmet Mithat: söylemsel bir strateji olarak seyahat-ı zihniye. *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, 47, 9-34.
- Alatas, S. F. (2016). *Sosyal bilimlerde alternatif söylemler avrupamerkezciliğe cevaplar*. (Â. Bölükbaşı, Çev.) Matbu Yayınları.
- Alpyağıl, R. (2002). Temsilin sorunları ve Edward Said'in oryantizme ilişkin analizlerinin gücü. *Marife*, 2(3), 219-228.
- Arlı, A. (2018). *Oryantizim, oksidentalizm ve Şerif Mardin*. Küre Yayınları.
- Avcı, R. (2018). *Alman oryantizmi: Carl Heinrich Becker ve Martin Hartmann örneğinde Osmanlı toplum ve siyaset söylemi*. [Doktora Tezi]. Mardin Artuklu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Bernal, M. (1998). *Kara atena eski Yunanistan uydurmacası nasıl imal edildi?* Kaynak Yayınları.
- Binder, L. (2017). Oryantizmin yapıçözümü, Y. Aktay ve A. Topçuoğlu (Yay. haz.), *Postmodernizm ve İslâm, Küreselleşme ve Oryantizim* (ss. 170-223). Vadi Yayınları.
- Bulut, Y. (2012). Oryantizim'in ardından. *İstanbul University Journal of Sociology*, 3(24), 1-57.
- Durgun, H. H. (2015). *Ahmet Mithat efendi ve edebiyat*. Dergâh Yayınları.
- Eskin, F. (2018). Oryantizim ve oksidentalizm arasında Ahmet Mithat Efendi. *İslam Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 3, 1-22.
- Findley, C. V. (1999). *Ahmed Midhat Efendi Avrupa'da*. (A. Anadol, Çev.) Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Hallaq, W. B. (2020). *Şarkiyatçılığı yeniden düşünmek*. (A. Demirhan, Çev.). Ketebe Yayınları.
- Kahraman, H. B. (2002). İçselleştirilmiş, açık ve gizli oryantizim ve kemalizm. *Doğu-Batı*, 2(3), 153-180.
- Koçak, B. (2012). Uluslararası oryantistler kongreleri (1873-1973). *Kebikeç*, 34, 257-294.
- Kontny, O. (2002). Üçgenin tabanını yok sayan Pythagoras: oryantizim ve ataerkillik üzerine. *Doğu-Batı*, 5(20), 117-134.
- Lewis, B. (2014). Oryantizim sorunu, A. Yıldız (Yay. haz.), *Oryantizim Tartışma Metinleri* (ss. 49-56), Doğu-Batı Yayınları.
- Meriç, C. (1994). *Bir dünyanın eşliğinde*. İletişim Yayınları.
- Metin, A. (2013). *Oksidentalizm iki doğu iki batı*. Açılım Yayınları.
- Okay, M. O. (1991). *Batı medeniyeti karşısında Ahmed Midhat Efendi*. Milli Eğitim Basımevi.

- Polat, A. (2016). Batı-dışı düşünce tarihi yazıcılığımıza anti-oryantalist bir katkı: Ahmed Midhat Efendi ve Nizâ-ı İlm ü Dîn. *Turkish Studies*, 11(21), 851-859.
- Polat, H. (2011). *Alman oryantalistlerin Kur'an ve tefsir çalışmaları* (Rudi Paret örneği). [Yüksek Lisans Tezi]. Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Rodinson, M. (2002). Oryantalizmin doğuşu. (A. Yüksel, Çev.) *Marife*, 2(3), 171-188.
- Said, E. W. (1998). *Oryantalizm*. (N. Uzel, Çev.) İrfan Yayıncılık.
- Savaş, K. (2021). Paris'in budistleri ve Ahmet Mithat: Paris'te otuz bin büdi'ye bir bakış. *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*. 22, 437-451.
- Taşçı, Ö. (2006). C. H. Becker (1876-1933) örneğinde uygulamalı oryantalizm (angewandte orientalistik) anlayışı oryantalizm çalışmalarının siyasallaşma süresi. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 47, 143-164.
- Turner, B. S. (1984). *Marks ve oryantalizmin sonu*. (H. Ç. Keskinok, Çev.) Kaynak Yayınları.
- Wallerstein, I. (2003). *Gulbenkian komisyonu sosyal bilimleri açın -sosyal bilimlerin yeniden yapılanması üzerine rapor-*. (Ş. Tekeli, Çev.) Metis Yayınları.